

ПРАВО НЕПОВНОЛІТНЬОГО УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА УЧАСТЬ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИКА НА ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ

КУКАНОВА Г.В. - ад'юнкт Донецького юридичного інституту МВС України

Стаття посвячена характеристиці процесуального статусу законного представителя неповнолітнього учасника уголовного процесса. Автором уделено внимание проблемам, с которыми могут столкнуться правоохранительные органы при расследовании уголовного дела, например, возможность допроса законного представителя несовершеннолетнего.

Ключові слова: законний представник, допит законного представника неповнолітнього, неповнолітній.

Одним з пріоритетних напрямів розвитку демократичної соціальної правової держави є гарантування та забезпечення прав та свобод людей, які мешкають на території України. Так, основним документом, який закріпив права людей на території вже незалежної держави, стала Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, в якій II розділ присвячений саме цьому питанню [1]. З цього моменту і до теперішнього часу законодавець працює над прийняттям нових законів, та поліпшенням положення вже діючих на території України, але низка питань ще потребують уточнення та змін.

Особливу увагу слід приділити неповнолітнім особам, які є учасниками різних видів відносин, при цьому права неповнолітньої особи відрізняються від прав дорослої особи. Акцентуємо увагу на участі неповнолітньої особи в кримінально-процесуальних відносинах, а саме на забезпеченні прав не-

повнолітніх учасників кримінального процесу.

Вікові особливості неповнолітніх в кримінальному процесі вимагають посилення їх правової захищеності перед загальним правосуддям, застосування на досудовому слідстві деяких особливих правил, що стане додатковими процесуальними гарантіями. Цього вимагають низка міжнародно-правових документів, котрі наголошують на необхідності додаткових гарантій захисту прав дітей та підлітків, зокрема Конвенція "Про права дитини" 1989 р.. В цьому документі особлива увага приділяється питанням захисту прав дитини у разі вчинення нею злочину. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила» 1985 р.) у ч. 2 п. 15 як одну з гарантій прав неповнолітнього при провадженні кримінальної справи щодо нього передбачають право на присутність батьків або опікунів. Також необхідно зазначити, що така присутність передбачалася ще Статутом кримінального судочинства 1864 р., який визначав положення про участь законного представника. Останній був активним учасником процесу, не підміняв неповнолітнього, а діяв поряд із ним. Однак його участь поширювалася лише на неповнолітніх правопорушників і не охоплювала інших категорій підлітків (свідків, потерпілих) [2].

Так, на відміну від дорослих учасників кримінального процесу при проведенні слідчих дій за участю неповнолітніх осіб

є особливості. Ми вважаємо, що необхідно розглянути участь законного представника неповнолітнього учасника кримінального процесу, його процесуальний статус.

Науковці не мають однакової думки щодо природи законного представництва на досудовій стадії провадження у справах про злочини неповнолітніх, або потерпілих неповнолітніх. Одні вважають, що воно є лише різновидом представництва [3], інші – наголошують на самостійності його статусу [4]. Також висловлюється думка, що поняття законного представника визначається не кримінально-процесуальним, а сімейним законодавством [5].

Однак, відповідно до ст. 52 Кримінально-процесуального кодексу (далі КПК) України, представниками потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача можуть бути адвокати, близькі родичі, законні представники, а також інші особи за постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, судді або за ухвалою суду.

Ст. 62 Кримінального процесуального кодексу (який вступить в силу 20.11.2012 р.) визначає представника потерпілого, а саме: потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Коли йдеться про неповнолітнього потерпілого, то ст. 63 цього ж Кодексу визначає, якщо потерпілим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом із ним залучається його законний представник [6]. Питання участі законного представника потерпілого у кримінальному провадженні регулюється згідно положень ст. 47 цього Кодексу.

Ст. 44 ч. 2 Кримінального процесуального кодексу (який вступить в силу 20.11.2012 р.) зазначено, як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а у разі їх відсутності – опікуни, піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний. Також необхідно звернути ува-

гу, що у ч. 1 ст. 4 цього Кодексу визначено, що близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка правнук, правнучка, усиновлювачі чи усиновлений, опікун чи піклувальник, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, в тому числі особи, що спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Якщо ж проаналізувати чинний КПК України, в п. 10 ст. 32 якого зазначено: «Законні представники» – батьки, опікуни, піклувальники даної особи або представники тих установ і організацій, під опікою чи опікуванням яких вона перебуває.

Таким чином, можна зробити висновок, що в Кримінальному процесуальному кодексі (який вступить в силу 20.11.2012 р.) більш докладніше і повніше наданий перелік осіб, та саме визначення законного представника.

Участь законного представника у кримінальному процесі, з одного боку пов'язана з тим, що він повинен представляти законні інтереси неповнолітнього обвинуваченого, який із-за свого недостатнього розвитку, інтелекту, обмеженої процесуальної дієздатності потребує цього, з іншого, – його участь зумовлюється тим, що він має право здійснювати захист власних інтересів, які можуть бути порушені під час досудового та судового розслідування. У зв'язку з цим можна говорити про подвійний характер кримінально-процесуальної діяльності, яку виконує законний представник: одночасно захищаються інтереси та права неповнолітнього обвинуваченого та особисті права й інтереси представника.

В юридичній літературі одні автори вважають, що законні представники виконують функцію представництва (Н.М. Єршова, Н.А. Іванов, П.І. Седугін), інші – функцію захисту (О.Л. Ципкін, Ю. Стецовський). Незважаючи на розбіжності в назві цих функцій, їх сутність зводиться до одного – захисту прав та інтересів обвинуваченого (потерпілого). Ми ж говоримо про інтереси

як представника, так і представленого, які не завжди збігаються.

До того ж необхідно відмітити, що в чинному законодавстві відсутня пряма норма, яка визначає обов'язкову чи необов'язкову участь законного представника при провадженні досудового слідства (як відносно потерпілого, так і підозрюваного (обвинуваченого)). Розглянемо деякі слідчі дії. Відповідно до норм чинного КПК України відсутній порядок провадження допиту неповнолітнього потерпілого на досудовому слідстві. У ст. 308 КПК України зазначено, що потерпілий допитується за правилами допиту неповнолітніх свідків, тобто відповідно порядку, який передбачений у ст. 168 КПК України.

Стаття 168 КПК зазначає, що допит неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років, а за розсудом слідчого – віком до шістнадцяти років проводиться за правилами статті 167 цього Кодексу в присутності педагога, а при необхідності – лікаря, батьків чи інших законних представників неповнолітнього. До початку допиту законному представникові роз'яснюють його обов'язок бути присутнім під час допиту, а також право викладати свої зауваження і, з дозволу слідчого ставити запитання, які разом із зауваженнями законного представника заносяться до протоколу.

Потрібно також акцентувати увагу на тому, що в даній нормі наголошено на тому, що „при необхідності” законний представник може бути присутній під час допиту. Що саме законодавець передбачає? На нашу думку, в даному випадку все залежить від волі слідчого. Не можна з цим погодитись: перш за все, законний представник – особа, яка представляє права потерпілого (свідка), її присутність є гарантом того, що під час допиту права неповнолітньої особи не були порушені. Ми вважаємо, що потрібно закріпити в законі обов'язковість участі законного представника, але можливо виокремити випадки проведення допиту за його відсутністю у разі клопотання безпосередньо неповнолітньої особи про проведення цієї слідчої дії без його участі.

Якщо акцентувати увагу на процесуальному статусі законного представника, то слід

вказати, що він наділений такими ж правами, як і особа, інтереси якої він представляє (неповнолітній потерпілий, свідок, підозрюваний чи обвинувачений). Законний представник – це суб'єкт кримінально-процесуальних правовідносин, який відстоює у кримінальному процесі як інтереси особи, яку представляє, так і свої.

Законні представники повинні мати ряд обов'язків: з'являтися за викликом до слідчих органів, забезпечувати явку і належну поведінку неповнолітнього обвинуваченого при відданні його під нагляд законному представникові; доводити до відома неповнолітнього обвинуваченого про виклик його до слідчого; нести матеріальну відповідальність у передбачених законом випадках; давати покази у справі; надавати докази, заявляти клопотання; з дозволу слідчого, ознайомлюватися після закінчення досудового слідства з усіма матеріалами у справі; брати участь у судовому розгляді в суді першої інстанції; заявляти відводи; подавати скарги на дії і рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду.

На рівні з проблемою невизначення в чинному кримінально-процесуальному законодавстві процесуального статусу законних представників як підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, так і неповнолітнього свідка. Якщо законодавець якимось чином закріплює можливість участі законного представника при допиті потерпілого з дозволу слідчого, то при допиті неповнолітнього свідка це питання не ставиться. Ми вважаємо, що необхідно внести зміни до КПК України, у частині зобов'язання слідчого при проведенні допиту неповнолітніх свідків чи потерпілих віком до 18 років обов'язково залучати законного представника, коли це зробити неможливо – захисника. ч. 1 ст. 226 Кримінального процесуального кодексу (який вступить в силу 20.11.2012 р.) визначає, що допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, так само як і ст. 227 цього ж Кодексу наголошує, що при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника,

педагога або психолога. Так, ст. 191 КПК Росії особливості допиту неповнолітнього потерпілого або свідка. В цій нормі зазначено, що: у присутності педагога, на розсуд слідчого, допитують неповнолітніх свідків до 18 років; під час допиту неповнолітнього потерпілого або свідка має право бути присутнім його законний представник.

Е.А. Черних вважає, що залучення батьків або інших законних представників чи близьких родичів до допиту неповнолітнього впливає з необхідності урахування їх віку та індивідуальних особливостей та є додатковою процесуальною гарантією охорони прав неповнолітніх, встановленню істини, забезпечення виховного та попереджувального впливу судочинства (ксерокс рос следователь).

Крім цього, досить цікавим є питання про можливість допиту законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого.

Стаття 433 КПК зазначила, що при провадженні досудового слідства та розгляді в суді справи про злочини неповнолітнього, крім обставин, зазначених у статті 64 цього Кодексу, необхідно також з'ясувати:

- 1) вік неповнолітнього (число, місяць, рік народження);
- 2) стан здоров'я та загального розвитку неповнолітнього. При наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з душевним захворюванням, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;
- 3) характеристику особи неповнолітнього;
- 4) умови життя та виховання неповнолітнього;
- 5) обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітнього;
- 6) наявність дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього в злочинну діяльність.

Для встановлення зазначених обставин мають бути допитані як свідки батьки неповнолітнього та інші особи, які можуть дати потрібні відомості, а також витребувані необхідні документи і проведені інші слідчі та судові дії.

З цієї норми випливає, що особа, в провадженні якої знаходиться кримінальна справа може допитати в якості свідків батьків неповнолітньої особи для з'ясування відомостей, які характеризують неповнолітню особу. Взагалі, свідок – фізична особа, щодо якої у дізнавача, слідчого, прокурора, суду (судді) є дані, що їй відомі обставини, котрі стосуються справи, у яку у зв'язку з цим викликано для давання показань [7, с. 86]. В нашому ж випадку ми допитуємо батьків (законних представників) тільки по відомостям, які необхідно з'ясувати і які закріплені в нормі вищевказаної статті, тому на наш погляд, не можна допитувати їх в якості свідків.

Ст. 63 Конституції України передбачає, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Ст. 69 КПК визначає право законних представників відмовитися давати показання як свідки. Крім того, згідно зі ст. 44, близькі родичі неповнолітнього обвинуваченого, його опікуни або піклувальники беруть участь у справі як захисники, вони внаслідок прямої вимоги кримінально-процесуального законодавства не можуть бути допитані як свідки.

Крім цього стає питання, чи потрібно з'ясовувати зазначені відомості відносно потерпілої особи. Фактично законні представники потерпілого не відрізняються від законних представників підозрюваних. Ми вважаємо, це питання необхідно з'ясувати для повного всебічного розслідування кримінальної справи.

Стаття 69 КПК закріплює, що не можуть бути допитані як свідки:

захисник підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, представник потерпілого, позивача, відповідача – про обставини, які стали їм відомі при наданні юридичної допомоги підзахисним або довірителям.

Ст. 63 ч. 1 КПК ж передбачає, що представником потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача не може бути особа, яка брала участь у цій справі як слідчий, прокурор, громадський обвинувач, суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, захисник, особа, яка допитува-

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено характеристиці процесуального статусу законного представника неповнолітнього учасника кримінального процесу. Автором приділено увагу проблемам, з якими стикаються правоохоронні органи при розслідуванні кримінальної справи, як приклад, можливість допиту законного представника неповнолітнього.

SUMMARY

The article is devoted description of judicial status of legal representative of minor participant of criminal procedure. An author is spare attention problems into which law enforcement authorities can run at investigation of criminal case, for example, possibility of interrogation of legal representative of minor.

лась або підлягає допиту як свідок, а також особа, що є родичем кого-небудь із складу суду або обвинувача.

Тоді перед нами стає питання, в якості кого ми будемо допитувати цю особу? Як ми розглянули вище, законні представники не можуть бути допитані як свідки.

В такому випадку, необхідно законодавцю передбачити норму в Кримінально-процесуальному кодексі України, а саме „допит законного представника неповнолітнього”, в якій зазначити питання для з'ясування та надавання характеристики цієї особи.

Таким чином, розглянувши питання, щодо участі законного представника (потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого) на стадіях досудового слідства, можна зробити висновок, що чинний Кримінально-процесуальний кодекс щодо цього питання має низку прогалин. Так, на нашу думку, необхідно визначити участь законного представника (потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого) на досудових стадіях обов'язковою. Потрібно також впровадити в чинний Кримінально-процесуальний кодекс норму, яка безпосередньо б регулювала порядок допиту, питання, які можливо з'ясувати у законного представника як потерпілого, так і підозрюваного чи обвинуваченого.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. : Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141.
2. Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве / О. Х. Галимов. – СПб. : Питер, 2001. – С. 53.
3. Саркисянц Г.П. Законный представитель несовершеннолетнего обвиняемого в суде / Г. П. Саркисянц. – Ташкент, 1985. – С. 13.
4. Никандров В.И. Участие родителей несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых в уголовном процессе / В. И. Никандров // Государство и право. – 1993. – № 8. – С. 106.
5. Стрёмовский В.А. Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе / В.А.Стрёмовский. – Ростов н/Д : Изд-во Рост.ун-та, 1966. – С.32.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2004. – 270 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651a-17> (02.10.2012)
8. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Істина. – 2005. – 456 с.